

Sharyak O., assistant professor
Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

THEMA-RHEMA PROGRESSION AS A FACTOR OF THE FORMING OCCASIONAL WORDS (ON THE BASIS OF GERMAN)

The article examines the interrelation between thema-rhema progression and occasional wordbuilding in German press commentaries. Occasional words as thema-rhema organizers of the text are analyzed.

Keywords: occasional words, text, thema-rhema progression.

УДК 811.161.2'282

Юсікова О. В., канд. філол. наук.
Інститут української мови НАНУ, Київ

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЗВ ПЛАТОВИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Стаття присвячена функціонуванню номенів на позначення платових головних уборів в українських говірках. Словниковий склад аналізованої лексико-семантичної групи зазнав впливу екстралінгвальних чинників, зокрема досліджувана лексика відображає зміни в матеріальній культурі, що виявлено у втраті назв реалій. Проаналізовані назви хусток цікаві семантичною розгалуженістю. Компоненти ЛСГ об'єднані на підставі спільності чи близькості семантики, а протиставлені диференційними ознаками.

Ключові слова: назви платових головних уборів, українські говірки, дериваційна ознака, семантичне поле.

Лексико-семантична група “назви платових головних уборів” в українських говірках об'єднує лексичні одиниці на позначення предметів повсякденного користування у побуті жінок різних регіонів України від давнини до сьогодення. Назви платових головних уборів об'єднують дві інтегральні архісеми: “хустка” і “намітка”; в основі такого поділу — домінантна ДО “форма реалії”. Назви жіночих головних уборів були предметом наукового зацікавлення багатьох діалектологів, зафіксовані у регіональних діалектних словниках і атласах [1; 2; 3; 7; 11; 14]. Ці назви представлені, зокрема, у працях Аркушина Г. Л. [1, 2], Онишкевича М. Й. [14], Дзензелівського Й. О. [7], Никончука М. В., Никончука О. М. [13], Гриценка П. Ю. [5], Гримашевич Г. І. [4], Щербини Т. В. [18] та ін. Актуальність запропонованої теми полягає у тому, що в українській діалектології ще недостатньо системних досліджень, присвячених цій групі лексики. Найдавніші хустки, як відомо, були платами прямокутної форми 60 на 80 см, з XVIII ст. — квадратної форми. Найпоширенішими номенами серед назв хусток нині на Поліссі є *хустка*, *хуста*; на Волині — *хуца*; у регіоні Карпат — *фустка* ‘літня хустка’; на Бойківщині —

хустка, хустина; на Наддніпрянщині — *платок*. Лексеми *хуста* (*хусто*, *хуст*) (псл. [xusta]) розглядають як праслав'янський діалектизм, властивий насамперед польському ареалу [9, т. 6: 224]) належать і до інших семантичних полів, зокрема: “полотно”, “одяг”; “білизна” (правобережнополіські говірки). За вторинними функціями назва *хустка* означає полотно, що могло використовуватися для покривання солодої, для підстилення під святий хліб, під коровай та подарунки на весіллі, для зв'язування рук молодих під час вінчання. На периферії назв хусток лексема *хустка* в українському просторі має значення ‘носова хустинка’.

ДО “колір” виявлена на рівні атрибутивних компонентів у назвах хусток. Споконвічне протиставлення добра і зла, радості і горя знайшло відображення у семантиці кольорів платових головних уборів жіноцтва: біла, яскрава, квітчаста, святкова хустка — темна хустка, чорна хустина. Хустки білого і яскравих кольорів носили молодиці, вдягали такі хустки до церкви і на свята; темного кольору — старші жінки, вдягали їх у будні і до роботи, чорну хустку носили вдови і родички померлої людини.

На диференціацію назв хусток вплинула і ДО “матеріал”, де значну групу складають двокомпонентні номени, їх семантична варіативність виявлена на рівні атрибутивних компонентів. Розрізняють, насамперед, хустки полотняні і вовняні. До першої підгрупи належать назви домотканих лляних, конопляних, фабричних лляних, бавовняних хусток; на периферії номінативного поля — назви хусток, виготовлених технікою вибійки, шовкові хустки тощо. Домінуючими серед полотняних хусток є хустки з білої бавовняної тканини, що мали різноманітні назви: *довга хустка* (Лемківщина); *тифтикова, уно́йасова, промітка* (з візерунком, перенесеним на тканину способом «промітки»), *ти́беткова, вибійчана* (з домотканої тканини, що мала вибійчаний малюнок, південно-західні говори) [16: 129–135], *конопл'ана хустка, л'на́на хустка, полот'на хустка* [4: 248]; *ме́режана, вишита, заснована* (домоткана, декорована червоними смугами) *хустка* (Полісся). У групі назв вовняних хусток функціонують назви: *тернова* (виготовлена з терно — тонкої матерії з козячого пуху і шерсті), *шал'анова, шали́нвіка* (з тонкої вовни), *сал'ісуха, броде́ка хустка* (вибійчана хустка, що має замкнену композицію з рослинних та геометричних мотивів); *на́кидка* ‘велика тепла хустка, яку накидали на плечі’ (Західне Полісся) [1, I: 357]; *опи́начка* (Кіровоградська область); *нро́хорів'ка бор'дусова* (чорна хустка з кольоровими краями чи окрайками), *кара́сирова хустка* (червона, вовняна, Чернігівщина), *чер'касова* *с'іра* (Центральна Україна); *опинанка, ки́рух* (західні райони Полісся). Назви вовняних хусток, здебільшого з вибійчаної тканини мануфактурного виробництва переважали у південно-західних говорах: *мау́ок* (Східна Галичина); *хуст'а, хуша, шмата* (Лемківщина); тепла велика зимова хустка: *пос'товка* (Закарпаття) [6: Чрн, ВКп, Дрт, МКп, Ркс]; *фустка, фустина* (Гуцульщина); *баг'рова хустка* (Покуття) [16: 129–135].

Поряд з ДО ‘спосіб зав'язування’ у номінативному полі представлена ДО ‘місце виготовлення’, адже кожен регіон мав свої особливості носіння хусток. На Волині ситцевою кольоровою *крам'ною хусткою* обв'язували очіпок. До всіх чотирьох кутів хустки пришивали червоні або сині кутаси. Утворений головний убір називали *кимбалка* [16: 129–135]. На Лемківщині носили *хустки-фацелики* з білої крамної тканини. Її не складали по діагоналі, а просто накривали голову, зав'язуючи два кінці на потилиці. *Фацелик* притримували на плечах видовженим прямокутником полотна — *платинкою*.

Плaхтинка спадала з плечей на руки вище ліктя і зав'язувались ззаду. На півдні Поділля хустку зав'язували у вигляді великої чорної чалми — *турпана*. На голову, уже зав'язану однією хусткою, пов'язували ще й іншу, обводячи під підборіддям і закріплюючи на тім'ї [16: 129–135]. На Чернігівщині хустку згортали валиком, укладали вінкоподібно навколо голови, зав'язували кінці над чолом і ховали їх *калачиком*. На Полтавщині така пов'язка відрзнялась об'ємом та висотою. В Лубнах були низькі, насунуті на чоло, *солотівки*. У говірках Наддніпрянщини [18: 6] Т. В. Щербина описала і такі назви хустки як: *павушка*, *косянка*, *буденна*, *російська*, *парчова*, *турецька*. За спостереженнями ученої характерною ознакою назв хусток є функціонування номінацій, що становлять поєднання загальної назви реалії та назви її маркуючої ознаки, яка передає особливості крою, матеріал виготовлення, спосіб носіння, наприклад: *обкидний платок* [18: 6]. На Донеччині переважала *кашемірова хустка*, яку надягали на *с'їточку*, що пов'язувалась на *гул'у* — туго скручене волосся. *Молодицька* — назва хустки-пов'язки чорного або червоного кольору, яку носили жінки під звичайною хусткою на Закарпатті [7: к. 56]. Загалом у говірках Закарпаття простежуємо найстокатішу картину назв зазначеної реалії. Закарпатське *пулка*, *пулочка* функціонувало у значенні 'хустка'; 'біла полотняна хустка з вишитим кутиком'; *чепець* 'малий платок на голову' [6: Сн]; *шлаф-рок*, *шорц* (*шурц*) [6: Дмш, Жр, ТРм], *шурник*, *повересло* [6: Вн]; *пштина* — назва хустки у дитячій лексиці. Атлас Й. О. Дзензелівського фіксує у говірках Закарпаття крім назв *хустка*, *фустка*, *хуст'а*, *плат*, *платина*, номени для позначення жіночої хустки: *шл'рінка*, *кестемен*, *кестеманга*, *цуратка* (остання має конотацію зневажливої назви), *де'л'інка* (*дил'інка*) 'світла дівоча хустки з яскравими квітами' [7: к. 56].

Намітка — назва платового вбрання голови, яке завдовжки до 5 м і завширшки до 50 см — донедавна поширеного в одязі українко. Характерним способом запинання намітки було обгортання її навколо очіпка та зав'язування пишином бантом ззаду. Значний матеріал про функціонування лексеми *намітка* в українських говірках представлений у науковій праці П. Ю. Гриценка, який виділяє у семантичній структурі номена архісеми 'жіночий головний убір', 'полотно', 'рушник', навколо яких об'єднані семи нижчого рівня [5: 161–162]. За спостереженнями ученого, у семантичному комплексі 'жіночий головний убір' щодо лексеми *намітка* представлені семи: 'намітка', 'фата', 'хустка', 'косинка', 'шарф', 'кісник', 'пов'язка у дівчат' [5: 161–162]. Семантику 'жіноча намітка', крім лексеми *намітка*, *плат*, в українських говірках передають номени: *завівало* (Полісся), *скленд'ачка* (Чернігівщина), *наміт* (Прикарпаття), *завійка*, *пел'ремітка* (Гуцульщина), *рантух* (Гуцульщина, Буковина, Івано-Франківщина), *намітець* (Полтавщина); *старо'віцька хустка*, *пінка*, *півка* (Лемківщина); *завійка* (Лемківщина, Буковина); *ру'бець* (Покуття); *пеле'на*, *око'віта*, *рубובה хустка* (Рівненщина); *обрус*, *убрус* (Волинь, Полісся), *серпанок* (*вербанок*) (Бойківщина). Лексема *обрус*, як і *намітка* функціонувала також у складі семантичного поля "назви хусток" (Волинь, Лемківщина).

В основу окремих назв хусток лягла ДО 'наявність / відсутність оздоблення'. На Рівненщині, наприклад, в кожному кутку хустки-квадрата вишивали квадратні орнаментальні мотиви. У західному та центральному Поліссі функціонували *пошисані хустки* — переткані і в довжину, і в ширину дрібними червоними смужечками, які утворювали клітинку. Їм на зміну, в свою чергу, прийшли *картаті хустки*, що були виткані з лляних ниток з червоною заповочню, у велику клітинку, чорно- або сіро-білі; *йаворівська* 1

хустка (вишивка прикрашала хустку в одному куті, Львівщина). Лексема *ʼбавницяʼ* межах групи “назви наміток” репрезентувала жіночий головний убір, притаманний Яворівському району Львівщини, що являє собою вишитий або тканий вздовж горизонтальних країв прямокутний шматок полотна (розміром приблизно 30 на 60 см) з тороками [16: 129–135].

Лексема *плат* як назва ‘жіночого головного убору у вигляді полотняної смуги до 2 м завдовжки’ історично належала до групи “назв наміток”. Назва нині переважає у говірках Західного Полісся і Волині. *Плат* — континуант праслав’янського кореневого етимона *плат* ‘частина, шматок тканини’ [9, т. 4: 430]. Диференціацію семантики лексеми спостерігаємо як у північних, так і у південно-західних говорах. Назва жіночої хустки *плат*, за свідченнями діалектологічних джерел, зокрема і картотеки до Словника українських говірок Закарпатської області М. А. Грицака, є поширеною в українських говірках Закарпаття [15: 142, 213; 14, ч. 2: 79, 348; 8: 114; 7: к. 56]. Крім значення ‘головний убір’, лексема *плат* представлена у межах семантичних комплексів: ‘жіночий фартух’ [7: к. 57], спорадично є репрезентантом реалії ‘рушник’, ‘ковдра’, ‘жіноча запаска’, ‘юбка’, ‘сукня’, ‘жіноче плаття до пояса, верхня спідниця, фартух’ [7: к. 57]. Різновидом плата для покриття голови жінки був *обрус*. Лексема *обрус* і фонетичні варіанти досить поширені назви на більшій частині України. Обруси суттєво відрізнялися способом зав’язування від інших видів наміток: їх накидали на голову й скріплювали під підборіддям, або кінці вільно опускали на плечі. Крім значення ‘головний убір’, лексема *обрус* є репрезентантом семантем: ‘скатерка’, ‘рушник’ як компонентів семантичного поля “полотно”. Основне значення лексеми *обрус* — ‘скатерка’ [5: 38, 115]. На Західній Україні лексеми *обрус*, *убрус* функціонували на периферії семантичного поля *хустка*.

Нині суфіксальні похідні з коренем *плат* займають друге місце за поширеністю і в межах лексико-семантичної групи ‘назв хусток’. Похідною від *плат* на Закарпатті є назва *п’риплат* ‘велика хустина’. На Наддніпрянщині функціонує назва *платок* — дериват з коренем *плат-* і суфіксом *-ок*, що є компонентом семантичного поля “назви хусток”, наприклад: *ʼбежовий платокʼ*, *ʼмаковий платокʼ* тощо. У північних говорах в межах семантичного комплексу ‘шматок тканини’ лексема *платок* функціонує зі значенням ‘тканина, якою покривають покійника’, ‘шматок грубого полотна, в яке загортали насіння під час витискання олії’ [1, II: 53; 10: 186]. Назви *плат*, *платок* представлені у Словнику говірок Нижньої Наддніпрянщини [17: 128]. Назва *платочок*, поруч з назвою *платок* у середньо-наддніпрянських говірках зафіксована у матеріалах монографічного дослідження Г. І. Мартинової [12: 155, 174, 177].

Характерними ознаками досліджуваних ЛСГ є гіперо-гіпонімічні відношення компонентів, мотиваційні зв’язки між елементами суміжних лексико-семантичних груп. Компоненти ЛСГ об’єднані на підставі спільності чи близькості семантики, а протиставляються диференційними ознаками.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки про те, що для кожної лексико-семантичної підгрупи назв платових головних уборів у говірках характерною є диференціація аналізованих номінацій за рядом ознак, найбільш типовими з яких є: “форма”, “матеріал”, “призначення”, “спосіб носіння”, “наявність / відсутність оздоблення” тощо. Виявлено високу лексичну та формальну варіативність репрезентантів сем. Дослідження показало, що більшість репрезентантів сем представлені питомими слов’янськими

лексемами. Зближення семантичних полів різних назв на позначення жіночої намітки зумовлені схожістю форми, розміром жіночих наміток і способом їх зав'язування.

Словниковий склад аналізованої лексико-семантичної підгрупи зазнав впливу екстралінгвальних чинників, зокрема досліджувана лексика відображає зміни в матеріальній культурі, що виявляється у втраті назв реалій, які зникають із щоденного вжитку. Перспективною подальших наукових розвідок у запропонованій проблематиці є аналіз динаміки функціонування зазначених назв, міждіалектної (міжмовної) інтерференції у межах досліджуваної тематичної групи.

Список скорочень населених пунктів Закарпатської області з картотеки матеріалів до Словника говірок Закарпатської області М. А. Грицака

- Вн — Вонігово Тячівського р-ну.
ВКп — Велика Клпаня Виноградівського р-ну.
Дмш — Дрошин Велико-Березнянського р-ну.
Дрт — Дротинці Виноградівського р-ну.
Жр — Жорнава Велико-Березнянського р-ну.
МК — Мала Копаня Виноградівського р-ну.
Ркс — Рокосів Хустського р-ну.
Сн — Синевир Міжгірського р-ну.
Трм — Тур'ї Ремеьти Перечтинського р-ну.
Чрн — Чорна виноградівського р-ну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г. Л. Силенська гуторка. Топоніміка, люди, мова. / Г. Л. Аркушин. — Мельбурн: Вид-во "Спадщина", 1994. — 190 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. — Т. 2 / Г. Л. Аркушин. — Луцьк: Вежа — 459 с.
3. Бернштейн С. Б., Иллич-Свитыч В. М., Клепикова Г. П., Попова Т. В., Усачева В. В.. Карпатский диалектологический атлас. / С. Б. Бернштейн, В. М. Иллич-Свитыч, Г. П. Клепикова, Т. В. Попова, В. В. Усачева. — М.: Наука, 1967. — Ч. 1. — 271 с.
4. Гримашевич Г. І. Словотвір середньополіських назв одягу // Діалектологічні студії. — Випуск 5. Фонетика, морфологія, словотвір. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2005. — С. 245–249.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. / П. Ю. Гриценко. — К.: Наук. думка, 1990. — 268 с.
6. Картотека Словника говірок Закарпатської області М. А. Грицака. Зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАНУ.
7. Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатській обл. УРСР: Лексика: у 3-х ч. / Й. О. Дзензелівський. — Ужгород: Ужг. Держ. ун., 1958. — Ч. 1. — 31, 24 арк.
8. Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті / І. Жегуц, Ю. Піпаш. — Мюнхен: Quickdruk, 2001. — 180 с.

9. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1983 — Т. 4: Н — П / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін.; Ред. Тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. — 2003. — 656 с.; Т. 6: У — Я / Уклад.: Г. П. Півторак та ін. — 2012. — 568 с.
10. Корзюнок М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзюнок // Українська діалектна лексика. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 62–267.
11. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. — К.: Наукова думка, 1974. — 254 с.
12. Мартинова Г. І. Середньонаддніпряньський діалект. Фонологія і фонетика: монографія / Г. І. Мартинова. — Черкаси: Тясмин, 2003. — 368 с.
13. Никончук М. В., Никончук О. М. Назви одягу та взуття правобережного Полісся / М. В. Никончук, О. М. Никончук. — Житомир: Наука, 1998. — 230 с.
14. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: в 2-х ч. — Ч. 2: О — Я / М. Й. Онишкевич. — К.: Наук. думка, 1984. — 517 с.
15. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. — Ужгород: Ужгородський національний університет, 2005. — 266 с.
16. Стельмашук Г. Г. Традиційні головні убори українців. / Г. Г. Стельмашук. — К.: Наукова думка, 1993. — 240 с.
17. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4-х т. / В. А. Чабаненко. — Запоріжжя: ВПК Запоріжжя, 1992. — Т. 1. — 324 с.
18. Щербина Т. В. Середньонаддніпряньсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук. Київ: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. В. Щербина. — К., 2003. — 23 с.

Юсикова Е. В., кандидат філологічних наук
 Інститут українського язика НАНУ, Київ

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НАЗВАНИЙ ПЛАТОЧНЫХ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ

Статья посвящена функционированию названий платочных головных уборов в украинских говорах. Словарный состав анализируемой лексико-семантической группы испытал влияние экстралингвистических факторов, в частности, исследуемая лексика отражает изменения в материальной культуре, проявляется в постепенном исчезновении названий реалий. Проанализированные названия интересны семантическим разнообразием. Компоненты ЛСГ объединены на основании общности или близости семантики, а противопоставляются дифференциальными признаками.

Ключевые слова: названия платочных головных уборов, украинские говоры, деривационный признак, семантическое поле.

Yusikova O. V., candidate of Philology
Institute of Ukrainian national academy of sciences, Kiev

FUNCTIONING OF NAMES OF KINDS OF HEADDRESSES IN UKRAINIAN DIALECTS

The words from dialects of the Ukrainian language which mean kinds of headdresses are presented in this study. The vocabulary of the analyzed lexical-semantic subgroups was influenced by extralinguistic factors, including changes in material culture, which is manifested in the loss of names realities.

Keywords: headdresses, Ukrainian dialects, derivative feature, semantic field.

УДК 811.112'42:316.77

Сарміна Г.Л., асистент кафедри іноземних мов
Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ КАРНАВАЛІЗАЦІЇ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ШАНТАЖНИХ ЛИСТАХ

Стаття присвячена дослідженню комунікативної стратегії карнавалізації у німецькомовних шантажних листах. Описано сутність феномену карнавалізації, вивчено низку комунікативних ролей соціальної та соціолінгвальної спрямованості, які реалізують вищезгадану комунікативну стратегію.

Ключові слова: комунікативна стратегія і тактика, аналіз тексту, комунікативна роль, шантажний лист.

Аналіз комунікативної діяльності учасників шантажного процесу є невід'ємним складником комплексного дослідження шантажного листа як елементу цього процесу. Увагу приділено не тільки мові як системі комунікативних засобів, а й використанню таких засобів мовцем, що характеризують та описують його комунікативну діяльність. До зазначених засобів належать насамперед комунікативні стратегії і тактики, вивчення яких зумовлено потребою розкрити комунікативно-стратегічну природу шантажного листа. Загальнотеоретичні основи дослідження комунікативних стратегій і тактик було закладено вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема в працях Н. Д. Арутюнової, А. Д. Белової, О. І. Іссєре, Є. В. Ключєва, Р. Є. Пилипенка, Г. Г. Почєпцова. Проте комунікативні стратегії в німецькомовних шантажних листах ще не досліджувались. Саме цей факт і визначає актуальність даної праці.

Об'єктом дослідження є комунікативна стратегія карнавалізації у німецькомовних шантажних листах, предметом — прагмалінгвістичні характеристики зазначеної комунікативної стратегії, а також засоби, за допомогою яких реалізуються мовні форми вираження карнавалізації. **Матеріалом** слугують 1134 текстів автентичних німецькомовних шантажних листів.

© Г. Л. Сарміна, 2014